

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

การกสิกรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเชื่อว่ามีมานานหลายชั่วอายุเกษตรกรเชื่อว่าสังคมอีสานเมื่อชานาเริ่มตั้งถิ่นฐาน มีการลงหลักปักฐาน ขยายพื้นที่ทำกินเพื่อเพาะปลูก เครื่องมือทำการเกษตรส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นเองจากอุปกรณ์ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ใช้แรงงานเกษตรกร และแรงงานสัตว์ ใช้วัวในการขนส่งผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งใช้ในการเดินทาง นอกจากนี้แรงงานจากสัตว์ที่สำคัญในภาคกสิกรรมได้แก่ ควาย เป็นแรงงานใช้ในการเตรียมดิน เพื่อทำการเพาะปลูก โดยเฉพาะการไถนา ในอดีตการกสิกรรมเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ระบบนิเวศและแม่น้ำ เนื่องจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพื้นที่แห้งแล้งสลับกับน้ำท่วมในบางพื้นที่ที่ติดกับแม่น้ำ ใช้ปุ๋ยคอกที่มีอยู่ภายในท้องถิ่นเพื่อเพิ่มผลผลิต การกสิกรรมเป็นกิจกรรมผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน นอกจากนี้ยังมีการ เลี้ยงสัตว์ และหาปลา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, พรพิไล เลิศวิชา: 2541 : 75)

ในอดีตหลักฐานการปลูกข้าวที่บ้าน โนนนทาทาจังหวัดขอนแก่น เมื่อ 6,000 ปี และภาพเขียนที่ผาแต้ม ที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี แสดงการปลูกข้าวในพื้นที่น้ำขัง และมีการควบคุมน้ำ มีการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย ไก่ ก็มีเครื่องมือจับปลาใหญ่ในแม่น้ำโขง ส่วนที่จังหวัดอุดรธานีพบแหล่งอารยธรรมโบราณบ้านเชียงซึ่งรู้จักเลี้ยงหม่อนไหมและกัญชาสำหรับทอผ้าใช้ก่อนประเทศจีนถึง 1,000 ปี ชุมชนบ้านบ่อน้อยเปรียบเสมือนเป็นชุมชนหนึ่งของสังคมอีสาน ได้อพยพมาจากจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดกาฬสินธุ์มาตั้งชุมชนขึ้น วิธีการผลิตกสิกรรมในอดีต มีลักษณะของการทำกสิกรรมเข้มข้น เพื่อยังชีพแบบชาวบ้าน หรือ “ไทบ้าน” เป็นการกสิกรรมที่ใช้แรงงานเกษตรกรและสัตว์ ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้าน การปลูกพืช คือ ข้าวถือเป็นพืชที่ใช้เพื่อเลี้ยงชีพมาตั้งแต่บรรพบุรุษ การปลูกข้าว การเลี้ยงสัตว์พันธุ์พื้นเมือง (อินทร์ ปราณี. 2555 : สัมภาษณ์)

ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นทำให้สภาพและกระบวนการผลิตทางการเกษตรได้เปลี่ยนแปลงไป การสนับสนุนการปลูกพืชเชิงเดี่ยวตามวิถีของ “ยุคการปฏิวัติเขียว”

(พ.ศ. 2503 - 2512) การพัฒนาเหล่านี้ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการบุกรุกทำลายป่า และปล่อยมลพิษลงสู่แม่น้ำลำคลอง ผลการพัฒนาแบบนี้ทำให้เกษตรกรบางส่วนร่ำรวยขึ้น ขณะเดียวกันก็เกิดช่องว่างทางรายได้ของเกษตรกรจนกับเกษตรกรรายช่องว่างทางวัฒนธรรม ระหว่างชนบทกับเมือง และช่องว่างทางอำนาจระหว่างเมืองกับชุมชน (สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. 2546 : 38-39) ในแผนพัฒนาการเกษตร ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ได้รายงานผลการพัฒนาการเกษตรที่ผ่านมาว่า ภาคเกษตรและเกษตรกรได้รับผลกระทบมากกว่าภาคเศรษฐกิจและกลุ่มอาชีพอื่น ๆ เนื่องจากสภาพการผลิตต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ และเมื่อทรัพยากรธรรมชาติมีการเสื่อมโทรมลงทำให้เกษตรกรมีต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น รวมทั้งต้องประสบปัญหาในด้านของความไม่แน่นอนของราคาผลผลิต ทำให้กระทบต่อรายได้ส่งผลให้เกษตรกรมีปัญหาค่าความยากจนตามมา (สันติ ศรีสวนแดง. 2550)

ซึ่งประเทศไทยมีการใช้พลังงานที่ผลิตจากพืชเพื่อทดแทนพลังงานเชื้อเพลิงจากฟอสซิล มากขึ้น ทำให้มีความต้องการพืชที่สามารถนำไปผลิตเป็นพลังงานเพิ่มมากขึ้น เช่น อ้อย มันสำปะหลัง ปาล์ม น้ำมัน เป็นต้น เกษตรกรจึงมีการเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์พื้นที่เกษตรจากการปลูกพืชอาหารมาเป็นการปลูกพืชพลังงานแทน ซึ่งส่งผลให้พื้นที่เพาะปลูกพืชอาหารลดลง และทำให้ราคาพืชอาหารมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับรัฐบาลได้มีนโยบายส่งเสริมการผลิตและใช้เอทานอล รวมทั้งไบโอดีเซลให้มีสัดส่วนที่สูงขึ้น เพื่อลดการนำเข้าและการใช้พลังงานจากเชื้อเพลิงฟอสซิลเพื่อสร้างความมั่นคงด้านพลังงาน โดยมีเป้าหมายการเพิ่มการใช้เอทานอล และไบโอดีเซล เป็นส่วนประกอบในน้ำมันเบนซินและดีเซลไม่น้อยกว่า และ 4.5 ล้านลิตรต่อวัน ภายในปี 2565 ตามลำดับ เพิ่มขึ้นจากปัจจุบันที่มีการใช้เอทานอล 1.2 ล้านลิตร ต่อวัน และไบโอดีเซล 1.7 ล้านลิตรต่อวัน และที่ผ่านมาพบว่ามีปริมาณการผลิตเอทานอลเพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงเพิ่มขึ้นจาก 135.4 ล้านลิตร ในปี 2549 เป็น 426.0 ล้านลิตร ในปี 2553 เพิ่มขึ้นกว่า 3 เท่าตัวจาก ปี 2549 ขณะที่ปริมาณไบโอดีเซลเพิ่มขึ้นจาก 3.4 ล้านลิตร ในปี 2549 เป็น 595.0 ล้านลิตร ในปี 2553 ซึ่งสถานการณ์แนวโน้มดังกล่าว นับเป็นปัจจัยเสี่ยงต่อความมั่นคงทางด้านอาหารของประเทศในระยะยาว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2555 : 55)

จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกษตรกรบางรายเริ่มเปลี่ยนพันธุ์ข้าวและเปลี่ยนรูปแบบการทำนา มีการใช้รถไถนาเดินตามแทนแรงงานจากสัตว์ นำปุ๋ยเคมีเข้ามาใช้ แทนปุ๋ยคอก นอกจากนี้ยังมีการนำใช้สารเคมี การทำนาในปัจจุบันเกษตรกรใช้เครื่องจักรกล

การเกษตรแทนแรงงานเกษตรกร เช่น การนวดข้าวเหนียว เกษตรกรจะใช้เครื่องนวดข้าว หรือเครื่องสีข้าวแทนแรงงานเกษตรกร มีการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น ส่งผลให้พฤติกรรมการทำงานจากแต่เดิมเป็นนาคาสลับกับนาหว่าน เช่นเดียวกับชุมชนบ้านบ่อน้อยเปรียบเสมือนเป็นชุมชนหนึ่งของชุมชนอีสานอพยพมาจากจังหวัดร้อยเอ็ดวิถีการผลิตกสิกรรมในอดีต มีลักษณะเป็นการทำกสิกรรมแบบเข้มข้น “เพื่อเลี้ยงชีพ” การเพาะปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์พันธุ์พื้นเมือง โดยเฉพาะข้าว ซึ่งถือได้ว่าเป็นพืชที่ใช้เพื่อเลี้ยงชีพมาตั้งแต่บรรพบุรุษการทำงานในอดีตอาศัยแรงงานจากครอบครัวและสัตว์เลี้ยงเป็นการทำนาโดยไม่มีต้นทุน ไม่มีหนี้สิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศทางธรรมชาติมีความสมบูรณ์และเกื้อกูลกัน การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวของรัฐทำให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและวิถีชีวิต จากที่เคยมีวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพ เป็นการผลิตเพื่อการตลาด การทำนามีต้นทุนสูง จากเครื่องจักรกลการเกษตรและเทคโนโลยีผลิตที่ได้ไม่คุ้มกับการลงทุน การคิดหนี้ การเดินทางของแรงงานเพื่อไปรับจ้าง ครอบครัวแตกแยก สุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และระบบนิเวศทางธรรมชาติถูกทำลาย จากที่กล่าวมาการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบของวิถีการผลิตการกสิกรรมแบบเข้มข้น “เพื่อยังชีพ” มีวิถีชีวิตบนฐานความ เกื้อกูลของ เกษตรกร พืช สัตว์ ผู้วิถีการผลิตกสิกรรมแบบพหุชีพ มีวิถีชีวิตแบบกระแสบริ โภคนิยม เป็นปัญหาของชุมชนบ้านบ่อน้อยที่รอคอยการแก้ปัญหาของหน่วยงานรัฐ เป็นปัญหาที่ต้องหาทางออกให้กับชุมชนอย่างเร่งด่วน

คำถามการวิจัย

1. โจทย์วิจัยหลัก

การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนัฏกสิกรรมไทบ้านสู่วิถีพอเพียงชุมชนบ้านบ่อน้อย มีรูปแบบอย่างไร

2. โจทย์วิจัยรอง

2.1 การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนัฏกสิกรรม กระบวนการทัศนัฏไทบ้าน ปราบกฏการณ์ และการเปลี่ยนย้ายกระบวนการทัศนัฏ ส่งผลต่อวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชนบ้านบ่อน้อย อย่างไร

2.2 การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนัฏกสิกรรมไทบ้านสู่วิถีพอเพียง ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนบ้านบ่อน้อย มีรูปแบบอย่างไร

2.3 ผลการศึกษาการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้านสู่วิถีพอเพียง
ชุมชนบ้านบ่อน้อยมีรูปแบบอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้าน จากอดีตจนถึงปัจจุบัน
และปัจจัยที่ส่งผลต่อเปลี่ยนย้ายกระบวนการทัศนศึกษาชุมชนบ้านบ่อน้อย
2. เพื่อศึกษาการปรับเปลี่ยนสู่กระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้านสู่วิถีพอเพียงชุมชน
บ้านบ่อน้อย
3. เพื่อศึกษาผลการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้านสู่วิถีพอเพียงชุมชน
บ้านบ่อน้อย

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษาบริบทชุมชนและเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้าน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากข้อมูลชุมชน และศึกษาถึงการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนศึกษาในชุมชนดังนี้

- 1.1 ศึกษาปรากฏการณ์ การเปลี่ยนย้ายกระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้าน ที่ส่งผลต่อวิถีการผลิตและวิถีชีวิตชุมชน
- 1.2 ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้าน
- 1.3 ศึกษาการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้าน วิถีการผลิตและวิถีชีวิตที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน
- 1.4 ศึกษารูปแบบการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้านชุมชนบ้านบ่อน้อยสู่วิถีพอเพียง
- 1.5 ศึกษาผลการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนศึกษารอบหมู่บ้านสู่วิถีพอเพียงชุมชนบ้านบ่อน้อย

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

- 2.1 พื้นที่ขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ จังหวัดมหาสารคาม

2.2 พื้นที่ขับเคลื่อนจุดการเรียนรู้ ได้แก่ ชุมชนบ้านบ่อน้อย หมู่ 6 ตำบลท่าสองคอน อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

3. ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

3.1	เกษตรกรต้นแบบ	8 ราย
3.2	ผู้นำชุมชน	2 ราย
3.3	ผู้รู้	1 ราย
3.4	เกษตรกร	17 ราย

4. ขอบเขตด้านระยะเวลา

ระยะเวลาการดำเนินงาน 15 มีนาคม 2555 - 20 มีนาคม พ.ศ. 2556

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เกิดฐานข้อมูล “กระบวนการทัศนักรกรรมไต้หวัน” โดยเป็นฐานข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญของกสิกรรมไต้หวันตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน สาเหตุการเปลี่ยนแปลง ปรากฏการณ์ปัจจุบัน และภูมิปัญญาเกี่ยวข้องกับกสิกรรมไต้หวันแบบดั้งเดิม
2. เกิดฐานข้อมูล “กระบวนการทัศนักรกรรมไต้หวันบนฐานสามภูมิ” โดยเป็นฐานข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในกระบวนการทัศนักรกรรมไต้หวันภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาสากล
3. เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มเกษตรกรต้นแบบ และเครือข่าย ในรูปแบบกระบวนการทัศนักรกรรมไต้หวันกับชุมชน โดยใช้จุดการเรียนรู้กสิกรรมไต้หวันเป็นตัวขับเคลื่อน ซึ่งประกอบด้วย จุดการเรียนรู้ ชุมความรู้ กลุ่มเกษตรกร เป็นศูนย์สังคมแห่งเรียนรู้ ก่อให้เกิดการพึ่งพาอาศัยกันทั้งมิติสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูลกันอย่างยั่งยืน
4. ได้รูปแบบผลการศึกษาระบบปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนักรกรรมไต้หวันสู่วิถีพอเพียงชุมชน

นิยามศัพท์เฉพาะ

กสิกรรมไต้หวัน หมายถึง กิจกรรมของการปลูกพืชที่นำเอาความรู้ดั้งเดิมมาผสมผสานกับ เทคโนโลยีใช้ในวิถีการผลิตและวิถีชีวิต ภายใต้สภาพความเสี่ยงของสภาพ

อากาศ และสภาพพื้นที่การเพาะปลูกที่เปลี่ยนแปลงจากเดิม มีผลผลิตเพื่อการบริโภค การแบ่งปัน การเกื้อกูล การพึ่งพาตนเอง และมีรายได้ในครัวเรือน

กระบวนการทัศนคติกรรม หมายถึง แนวคิดที่มีการปฏิบัติมาอย่างยาวนาน สืบทอดแนวคิดจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น เป็นทักษะพื้นฐาน โดยใช้การแสวงหาความรู้ ความสัมพันธ์จากธรรมชาติด้วยความเป็นจริง แนวคิดวิถีการการผลิตการปลูกพืช ประกอบด้วย การปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง พืชผักสวนครัว ปอ การผลิตที่ไม่มีต้นทุน โดยใช้แรงงานที่มีอยู่ในครอบครัว และจากสัตว์เลี้ยงที่มีอยู่ มีวิถีชีวิตแบบเกื้อกูล

กระบวนการทัศนไ้บ้าน หมายถึง แนวคิดการกลไกกรรม ที่มีขาดองค์ความรู้และความเข้าใจในการปลูกพืชที่ต้องปรับเปลี่ยนตามสภาพอากาศที่แปรปรวน กระบวนการผลิตที่มีต้นทุนสูง การใช้สารเคมี ความแตกแยกทางความคิด ผลประโยชน์และความขัดแย้งที่ต้องการหาทางออกให้กับตนเอง องค์กร ชุมชนหรือกำลังปรับวิถีคิด ปรับกระบวนการแสวงหากระบวนการที่ดีที่สุดที่จะทำให้เกิดผลที่ดีกว่า หรือดีที่สุด

การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน หมายถึง แนวคิดสู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีผลิตและวิถีชีวิตของเกษตรกรในชุมชนที่มีอยู่ในปัจจุบัน จากเกษตรกรต้นแบบเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแนวคิด จากการถ่ายทอดความรู้ ผู้การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเครือข่าย นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

การจัดการความรู้ หมายถึง การปฏิบัติงานที่ถูกใช้โดยกลุ่มเกษตรกร เกษตรกรต้นแบบ ผ่านกิจกรรม เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และการเรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการความรู้แบบกลไกกรรมไทบ้าน การพึ่งพาตนเอง หมายถึง ความสามารถของเกษตรกรที่จะช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด โดยไม่เป็นภาระของเกษตรกรอื่นมากเกินไป มีความสมดุล ความพอดีในชีวิตที่เป็นอยู่มีสิ่งจำเป็นปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตทั้งร่างกายและจิตใจ

ขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของเกษตรกรจากจุดการเรียนรู้หลักสูตร ชุมกิจกรรม เพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

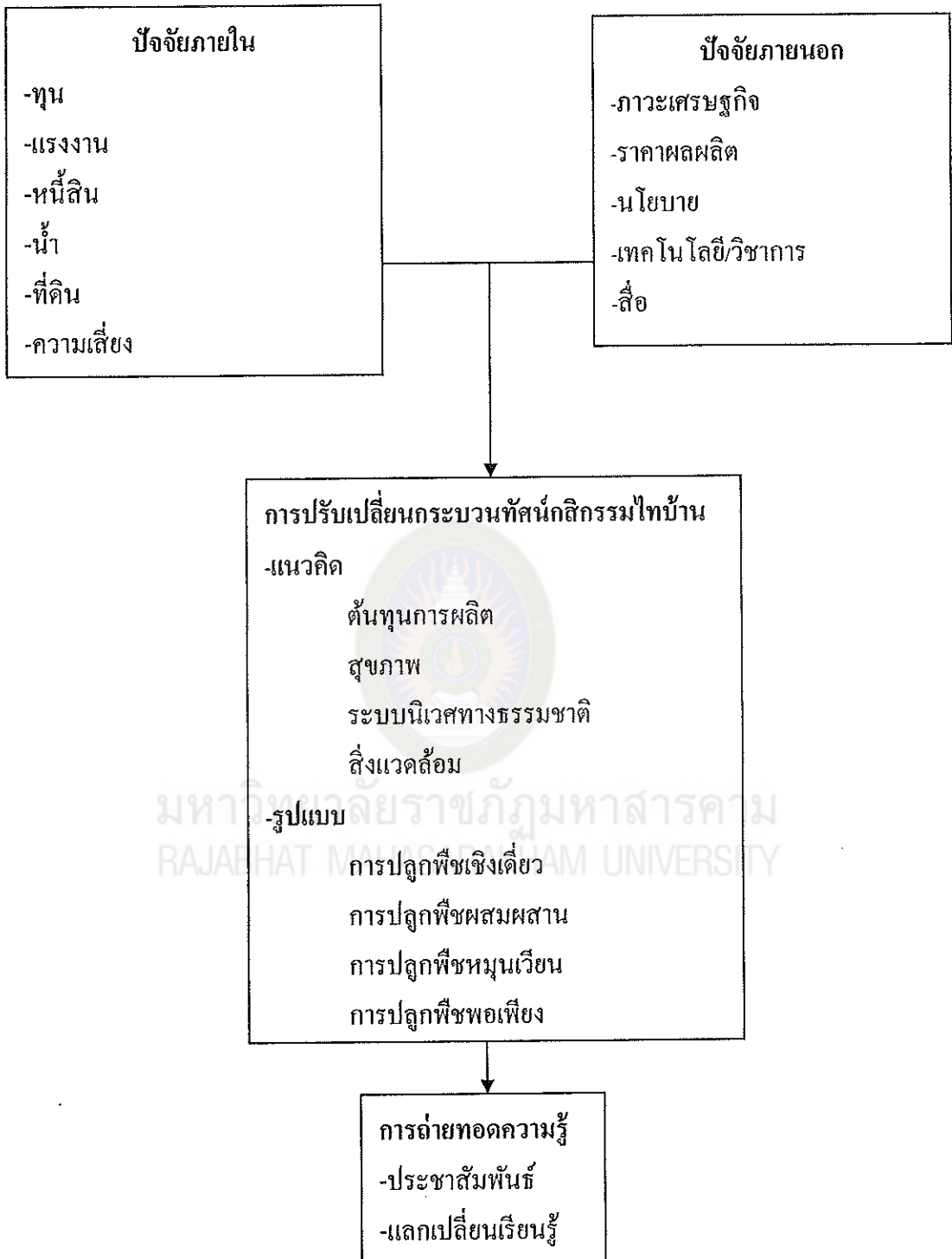
วิถีพอเพียง คือ รูปแบบการพึ่งพาตนเอง โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้าน ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ของกลุ่มเกษตรกรต้นแบบและเครือข่ายกลไกกรรมไทบ้าน บนความร่วมมือ การมีผลประโยชน์ร่วมกัน ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง บนหลักธรรมทิวฐธัมมิตถ์

ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะความเชื่อและศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสายและเชื่อมโยงกันทั้งระบบทุกสาขา ในงานวิจัยนี้ใช้คำว่าสามภูมิ ซึ่งประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่น และ ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญา

กระบวนการผลิตทางการเกษตร หมายถึง ขั้นตอนการผลิตทางการเกษตร เริ่มตั้งแต่การเตรียมดิน เทคนิคการปลูก วิธีการปฏิบัติตลอดจนการดูแลรักษาและการเก็บเกี่ยวผลผลิต

กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนกิจกรรมไต้หวันและปัจจัยอื่นๆที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนกิจกรรมไต้หวัน เพื่อนำข้อมูลไปเป็นแนวทางในการส่งเสริมระบบกิจกรรมไต้หวันแบบยั่งยืน ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย